İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi
Journal of Theatre Criticism and Dramaturgy
JTCD 2024, 38 : 27–40
DOI: 10.26650/jtcd.1432027

Araştırma Makalesi / Research Article

Kırgız Epik Destan Geleneğinin Tiyatro Sanatına Yansıması: Cañıl Mırza Destanı ve Kukla Tiyatrosu Örneği*

Reflection on Kyrgyz Epic Saga Tradition in Puppet Theatre: A Study of "The Epic of Janyl Mırza"

Ezgi Oya Gümüş[1], Özkul Çobanoğlu[2]

[1]Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü, Ankara, Türkiye
[2]Prof. Dr., Hacettepe Üniversite, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, Ankara, Türkiye

Sorumlu yazar/
Corresponding author : Ezgi Oya Gümüş
E-posta/E-mail : ezgioya@gmail.com

*Bu makale Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölümü'nde tamamlanacak olan "SOKÜM Çalışmaları Bağlamında Tiyatro ve Kültürel Aktarım-Sahne Sanatlarındaki Kırgız Destanları Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.
This article is derived from his doctoral dissertation titled 'Theatre and Cultural Transfer in the Context of SOKÜM Studies - The Case of Kyrgyz Epics in Performing Arts' to be completed at Hacettepe University, Department of Turkish Folklore.

ÖZ

1926 yılında ilk kez modern anlamda Sovyetler Birliği döneminde perde diyen Kırgız Tiyatrosu 98 yıldır kesintisiz olarak varlığını sürdürmektedir. Modern Kırgız tiyatrosunu besleyen kaynaklardan birisi de Kırgız epik destanlarıdır. Kırgızistan'daki tiyatrolarının repertuarlarını incelediğimizde Kırgız epik destanlarından esinlenerek yazılmış, sahnelenmiş tiyatro oyunlarının varlığını tespit edilmiştir. Bazı destanların doğrudan tiyatro olarak sahneye taşındığını görülmüştür. Destanlardan esinlenerek yazılan tiyatro metinlerini incelediğimiz zaman açığa çıkan tiyatro türünün kendine has özellikleri olan "Kırgız Epik Destan Tiyatrosu" olduğunu belirlenmiştir. Araştırmamız kapsamında epik destan özelliği gösteren, kendine has özellikleri olan bu tiyatro metinlerinin varlığını akademik ve sanat camiasına duyurmayı amaçlanmıştır. Makalemizde Calil Sadıkov'un Cañıl Mırza destanından esinlenerek yazdığı metni incelemeyi seçtik. İçerik ve biçim açısından destan ile arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirlenmiştir. Kuklaların ve tiyatro gösteriminin sahne tasarımında kullanılan Kırgızlara ait maddi kültür unsurlarını da tespit edilmiştir. Sonuç olarak; belirtmeliyiz ki Cañıl kukla tiyatrosu destan metniyle ile benzerlik gösteren, epik destan anlatım özelliklerinin taşıyan özgün bir eserdir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Tiyatrosu, Kukla Tiyatrosu, Cañıl Mırza Destanı, Epik Destan, Folklor

ABSTRACT

The Kyrgyz theatre, originating in 1926 during the Soviet Union era, has persevered uninterruptedly for 98 years, embodying modern sensibilities while drawing deeply from the wellspring of Kyrgyz epic sagas. These ancient narratives have not only inspired but also directly influenced the theatrical repertoires of Kyrgyzstan, giving rise to a distinctive form known as "Kyrgyz Epic Saga Theatre." In this study, we aim to shed light on the intersection of Kyrgyz epic tradition and the art of puppet theatre, focusing on the example of "The Epic of Janyl Mırza." Authored by Calil Sadikov, this theatrical piece is intricately woven with elements drawn from the epic saga of Janyl Mırza, showcasing both similarities and deviations in content and form. Furthermore, the stage design of Janyl Mırza is imbued with material cultural elements, providing a rich visual tapestry that resonates with the essence of the epic tradition.

Keywords: Kyrgyz theatre, Puppet Theatre, Epic Janyl Mırza, Epic Saga, Oral folk literature

Başvuru/Submitted : 05.02.2024
Revizyon Talebi/ Revision Requested : 13.03.2024
Son Revizyon/ Last Revision Received : 22.03.2024
Kabul/Accepted : 02.04.2024

This article is licensed under a Creative Commons Attribution - NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

EXTENDED ABSTRACT

Traces of Kyrgyz epic sagas are prominently evident in Kyrgyz theatre. Kyrgyz epic sagas boast rich narrative subject matter, involving a diverse range of oral folk literature products such as tales, laments, riddles, rituals, rites of passage, birth, weddings, death, stories, and epic saga narratives. This rich reservoir of content serves as the bedrock of Kyrgyz theatre artistry. While the Manas Trilogy, comprising Manas, Semetey, and Seytek, remains a cornerstone of Kyrgyz epic tradition, its influence on the theatre extends beyond, encompassing small-scale epics that find their place on stage. Among these is the epic of Janyl Mırza, which features a female protagonist and is classified within the scope of heroic epics. In this study, we discussed the "Janyl Mırza" epic, a small-scale, yet heroic and historical saga of the Kyrgyz people. The Janyl Mirza epic dates back to a period when the Kirghiz were subject to Kalmak rule during the 17th and 18th centuries. Janyl Mırza has four variants. In our study, we conducted research on Kyrgyz's repertoire theatres. Among the plays written about the Cañıl Mırza epic, we chose the puppet theatre text written by Calil Sadıkov. The text was written for a puppet theatre. It was also staged as theatre other than puppet. The play was written between 1978–1979. The name of the play is "Janyl Mırza." At the beginning of the play's text, a description states, "an epic drama written for puppet theatre." At the beginning of the play, the author states the type of play he wrote as "Epic Drama." This extends beyond Bertolt Brecht's understanding of epic theatre to the epic tradition and the theatre texts written based on this tradition. Thus, we examined the subject of the Janyl Mırza text, the number of acts, characters and their functions, and their similarities and differences with the epic text. In addition, we discussed the staging processes of the puppet theatre and the cultural elements revealed in the decor and costume design. Our research reveals that out of the nine main scenes of the puppet text, one introductory scene wherein Race Girl plays the komuz stands out. The play features ten main characters and a Komuzcu character named "Irchı Kız," who sings and provides game-related information. Incorporating songs and poems, traditional musical instruments such as the "komuz" are employed throughout the performance. Notably, the puppet plays have been staged at festivals in different languages. Our research revealed that Janyl Mirza's puppet theatre productions have been staged internationally in different languages, including regional theatres in conventional theatrical format, beyond puppetry. These enactments serve as practical tools for disseminating Kyrgyz culture and enhancing theatrical arts. The author stated that "Irchı Kız" wore traditional Kyrgyz women's attire, while other characters used traditional Kyrgyz clothing, "Ak Kalpak," "Tebetey," "Eleçek," and "Köynök," garments. Cañıl has a sword and a shield in his hand and a warrior's helmet on his head. The author took some episodes from the epic but did not use the exact words of the epic. The author also referred to Kyz Saykal, another Kyrgyz epic, within the text of the puppet play. Despite Janyl Mırza categorizing the text as an "epic drama," it diverges from Brecht-style epic theatre. Instead, it represents a puppet text derived from an epic narrative-based oral folk literature product. This work includes elements of the epic, poems, and song narration. Conversely, these epic saga-based narratives and reenactments are unique creations. Thus, the stage presentations of Kyrgyz epic sagas epitomized a genre specific to Kyrgyz performance arts, termed "Kyrgyz Epic Saga Theatre." In conclusion, when considering works stemming from Kyrgyz epic sagas, they are rightly characterized as Kyrgyz Epic Saga Theatre. "Janyl Mırza" also stands as an example of this tradition.

Giriş

Kırgızistan sahne sanatları açısından son derece zengin bir ülkedir. Bu zengin sahne sanatları dünyası epik destan geleneği ürünlerinden, Manasçılardan[1] ve hikâye anlatıcılarından beslenmektedir. Epik destanlar konu zenginliği, içerisinde yer alan sözlü halk edebiyatı ürünlerinin (masallar, ağıtlar, şiirler, bilmeceler), ritüellerin, geçiş törenlerinin (doğum, düğün, ölüm) çeşitliliğinden, hikâye anlatıcılık özelliğini içermesinden dolayı Kırgız tiyatro sanatına kaynaklık etmektedir. Victor Berard'a göre, *Epos (destan) gerçek bir epik dramdır.*[2] *Epos, destan trajedi, komedi veya hiciv dramasıyla aynı dağılımlarını, rol değişimlerini içeren teatral diyaloglar, monologlar, anlatımlar dizisidir.*[3] Ancak belirtmeliyiz ki Kırgızlara ait *Manas Üçlemesi*[4] *ve diğer Kırgız destanları salt tiyatro ya da tam anlamıyla bir dram değildir. Kırgız epik destanları, epikalık bayan*[5]*, epik anlatıdır.*[6] Her bir destan içerisinde kahramanlık, aşk, savaş, mitolojik vd. arkaik olaylar olmak üzere birçok konuyu içermektedir. Epik destanlar tam anlamıyla anlatıcılık sanatının ürünleridir. Bu anlatılarda tiyatral bir canlandırma söz konusu değildir. Tiyatro eserlerine kaynaklık eden epik destanlar yalnızca *sözlü edebiyat, sadece bir metin ya da bir dizi cümle değildir. İcra edilmiş bir konuşma ve icra edilmiş bir metindir. Dolayısıyla destan ve anlatımı hem edebiyatı hem de tiyatroyu aynı anda ilgilendiren olağanüstü bir olgudur.*[7] Kırgız tiyatrolarında Manas dışındaki diğer küçük boyutlu[8] destanlar da konu, karakter yaratımı, anlatıcılık unsurları ve zengin sahne tasarımlarına ilham olması açısından sıklıkla kullanılmaktadır. Bu eserler destanların sahne üzerinde yeniden yaratılması, işlenmesi ve yorumlanmasıdır. *Her sanatçı halk sanatını yeniden işler, hazinesinden kendisine en yakın olanı alır ve onu dönüştürür, zenginleştirir.*[9] Tiyatro sanatında destanlara dair kültürel ve sanatsal formların kullanılması yeniden yaratım ve kültürel aktarımdır. Rus tiyatro tarihçisi Nikolay Lvov 1953 yılında kaleme aldığı "Kırgız Tiyatrosu" adlı kitabında Kırgızların yaratıcılığını şu şekilde vurgulamıştır;

> *Kırgız halkının destansı yaratıcılığı Manas Üçlemesi ile sınırlı değildir. Şair anlatıcıları tarafından yaratılan, hacim olarak daha küçük, ancak şiirsel değerleri ve ideolojik içerikleri açısından daha az ilginç olmayan başka şiirler de bulunmaktadır. Kurmanbek*[10]*, Sarınci Bököy ve Cañıl Mırza şiirleri de dahil olmak üzere birçoğu tiyatro tarafından dramatik oyunlar için malzeme olarak kullanılmıştır.*[11]

Araştırmamız kapsamında ele aldığımız "Cañıl Mırza" Kırgızların, biçim olarak küçük boyutlu, içerik olarak da kahramanlık ve tarihi destanlar arasında yer almaktadır. Özkul Çobanoğlu, Türk epik destanlarını tasnif ettiği *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*[12] adlı kitabında Cañıl Mırza destanını eski destanlar kısmının "Kahramanlık destanları" maddesinin 52. maddesinde "Cangıl Mirza Destanı" adıyla belirtmiştir. *Halk arasında yaygın olarak bilinen "Cañıl Mırza" destanı, Kırgız sözlü yaratıcılığında küçük kahramanlık destanları grubuna aittir.*[13] Araştırmamız kapsamında ele aldığımız *Cañıl Mırza destanının Kırgızların Kalmaklar'ın idaresinde kaldığı zamanlara (XVII-XVIII. yüzyıl) ait olduğu tahmin edilmektedir.*[14] Destanın ana karakteri Cañıl feodalizme ataerkil toplum yapısına karşı kadınları cesaretlendiren, güçlü ve vatanlarına bağlı olmalarına dair salık veren güçlü bir kadın karakterdir. *Toprağa bağlı olarak yerleşik hayata geçmiş toplum yapısının yansıtıldığı destanlarda kadın daha pasif olarak karşımıza çıkmakla beraber kahramanlık vasıflarını tamamen kaybetmiş bir hüviyette değildir.*[15] Cañıl Mırza kukla metninde de eksen karakter ülkesini feodal beylere ve düşmanlara karşı savunmak için mücadele veren, kahramanlık vasıflarına sahip bir kadındır. Kukla metninde yazar tıpkı destanda olduğu gibi seyircisine Cañıl Mırza aracılığıyla feodal toplumda yer alan kadınların verdikleri mücadeleyi, kadının cesaretini, gücünü anlatmaya çalışılmıştır. *Baş kahraman Cañıl'a yiğit kız olduğundan adının başına cömert, yiğit anlamına gelen mırza*[16] *şeklinde bir epitet*[17] *eklenmiştir.*[18] Cañıl

---

1 Manasçı: Manas Destanı'nı söyleyen kişi. Yudahin Konstantin, *Kırgız Sözlüğü* (Ankara: TDK Yayınları, 2011), 551.
2 Robert Pignarre, *Tiyatro Tarihi*, çev. Pınar Kür (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 13.
3 Victor Berard, *Le Drame Epique*, (Paris, Rue Des Saints-Peres), 1930, 37.
4 Manas Üçlemesi: Manas Triology. Manas üç bölümden oluşan bir destandır. Manas, Semetey ve Seytek. Manas Destanı bu nedenle literatürde Manas Üçlemesi olarak geçmektedir.
5 Bayan: Hikâye. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*,100.
6 Canış Kulmambetov, *Kırgız Teatrı*. (Bişkek: Turar, 2012), 84.
7 Canış Kulmambetov, Kırgızdın Epikalık Teatırı. (Bişkek: Literatura.kg, 2018), 10, http://literatura.kg/uploads/kyrgyzdyn_epikalyk_teatry.pdf
8 Küçük boyutlu destanlara Kırgız literatüründe kence epos denilmektedir. Kence eposlar; küçük destanlar olarak bilinen manzumelerdir. İnsan ve çevrenin gizli güçleri hakkındaki "Er Töştük", insan ve çevre hakkındaki "Kococaş", sosyal ve günlük hayatı konu edinen "Kedeykan", romantik aşk konulu "Olcobay ve Kişimcan" destanları, Manas Destanı'na kıyasla küçük destan olarak anılmaktadır. Bu destanların her biri tek başına büyük bir dünya, tükenmez bir hazinedir. Samar. Musaev, *Manas Sagınbay Orozobakovdun Varyantı Boyunça* (Ankara: TDBB Yayınları), 2017, 13.
9 Evgeni Kirilloviç Sokolinsky, "Smert' Tarelkına I Russkaya Narodnaya Komedıya, Russkaya Demonologıya A. V. Sukhovo-Kobylına." *Ruskiy Folklor*, 18, (1978): 42-60.
10 Kurmanbek ve Sarinci Bököy Kırgızlara ait diğer destanlardandır.
11 Nikolay Lvov, Kırgızskii *Teatr*. (Moskva: İskustva, 1953), 8.
12 Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği, 110*.
13 Abdırasul Cunuşov, *Sahna Çeberleri*. (Bişkek: Kırgızstan Basması,1988), 34
14 Doğan, Kaya *Kırgız Destanları*, 187.
15 Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, 109.
16 Mırza: Cömert, efendi, bay. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, 566.
17 Epitet: bir ismi veya folklor araştırmalarında kahramanın ismini bir sıfatla veya isimle bir sıfat cümlesi ile tamamlayan söz ve cümlelere verilen ad. İlhan Başgöz, "Dede Korkut Destanı'nda Epitetler." *Milli Folklor 37, (1998): 35*.
18 Aynek Caynakova. *Cañıl Mırza Kence Epos, IX. Tom*, ed. Abdıldacan Akmataliev, (Bişkek: Arbasiya Press, 2015), 3.

topraklarını koruma çabası, verdiği mücadele, gösterdiği olağanüstü cesaret ile erkeklere verilen "mırza" unvanını almış, liderlik özellikleri ile halkını yöneten, "Cañıl Mırza" olmuştur. Bu unvan Cañıl'a halk tarafından verilmiştir. Sonrasında da halkın arasındaki kahramanların hikayelerini anlatarak kuşaktan kuşağa aktaran Manasçılar tarafından tarihe kaydedilmiştir.

Cañıl Mırza destanından yola çıkılarak yazılmış üç tiyatro metni bulunmaktadır. Ayrıca destan metninden reji çalışması yapılarak Amerika'da Theatre La MAMA tarafından doğrudan sahneye taşınmış bir de tiyatro gösterisi bulunmaktadır. Destan aynı zamanda bale olarak Kırgızistan'da sahnelenmiştir. Araştırmamız kapsamında destandan yola çıkılarak yazılmış metinler arasından yazar Calil Sadıkov'a ait olan kukla metnini incelemeyi tercih ettik. Kukla metnini seçmemizdeki en temel nedenlerden bir tanesi eserin yazıldığı tarihten günümüze kadar birçok kez çocuklar için kukla ve aynı zamanda yetişkinler için kuklalar olmadan tiyatro olarak sahnelenmiş olmasıdır.

Calil Sadıkov Tarafından Yazılan "Cañıl Mırza" Kukla Tiyatrosu

Calil Sadıkov tarafından 1978 yılında yazılan kukla metninin başında *kukla tiyatrosu için yazılmış epik drama*[19] şeklinde bir açıklama yer almaktadır. Epikalık Drama, Epik Dram bizi Bertold Brecht'in epik tiyatro anlayışından farklı olarak epik destan geleneğine ve bu gelenekten yola çıkılarak yazılmış tiyatro metinlerine götürmektedir. Epik destanlardan yazılan tiyatro metinleri ağırlıklı olarak epik destanların kurgusal özelliklerine sahiptir;

> *Epik destanlar, yeryüzünün ve kainatın oluşumuna, kaostan kozmosa dönüşüm sürecine dair geleneksel dünya görüşlerinin ilk verileri olarak tanımlanabilecek olan mitlerden sonra ve çoğunlukla onların gölgesini ve çizgilerini bir çerçeve olarak taşıyan, gerek kahramanlarının ve gerekse olayların akışıyla birlikte tarihe ait zamanlarda olmuş olayların hikayesi inancıyla, sözlü kültür ortamında ve yüz yüze bir iletişim bağlamında teatral çizgilere sahip bir biçimde anlatılıp nakledilen, en geniş anlamıyla kahramanlık ana temalı öykülerini "epik destanlar" olarak adlandırıyoruz.*[20]

Anlatıcılık sanatının ürünleri epik destanlar Manasçılar ve hikâye anlatıcıları tarafından sözlü kültür ortamında tiyatral şekilde anlatılmaktadır. *Epik destanlar bir toplumun hayatında önemli rol oynamış veya oynamamış kabul edilen kahramanların kültleşmeleri ve onlarla ilgili ritüelistik fonksiyonları haiz, gerçekliğine inanılarak anlatılan anlatılardır*.[21] Epik anlatılardan yola çıkılarak yazılan tiyatro metinlerinde de benzer özellikler görülmektedir. Metinlerde yer alan olaylar da tıpkı destan metninde olduğu gibi şiirsel bir anlatım diliyle ele alınmıştır. Sahne üzerindeki kahramanlar birer şair gibi kurgulanmıştır. Kukla tiyatrosu sanatçısı Avas Sırımbetov kukla metninde yazarın olayları ele alış biçimini ve işleyişini Kırgız Kukla Tiyatrosu[22] adlı kitabında belirtmiştir;

> *Cañıl dramasında C. Sadıkov, şiirsel yeteneğini ve yaratıcı potansiyelini gösteriyor. Dramanın başından sonuna kadar tam bir şarkıyla sunumu, olay örgüsünün geliştirilmesi ve çözülmesi, yazardan çok fazla yaratıcılık gerektirdi. Sadıkov bunu düzgün bir şekilde gerçekleştirdi. Dram şarkıyla yazılır. Genel olarak bir şiir görünümünde olup, destanın ruhu ve üslubu korunmuştur. Oyun yazarı, oyunu destansı bir ölçekte ve şiirsel bir zarafetle özetlemeyi başardı. Halk masalını tiyatro oyununa dönüştürmektir.*[23]

Kırgız edebiyatı tarihçisi Kaçkınbay Artıkbayev ise, *halkımızın asırlar boyunca değer verdiği epik kahramanlar yeniden günlük hayata, sahneye gelmişler. Calil Sadıkov'un harcadığı büyük çaba sayesinde şimdiki ve gelecekteki medeni hayatımız da bizimle beraber yaşamaya devam edecektir*[24] şeklinde görüşlerini belirtmiştir;

> *Epik destanlar erken dönemlerde öğretici (didactive) ve bilgilendirici (informative) işlevlere ağırlık verirken daha sonraları eğlence başta olmak üzere (entertainment), sosyal kutlamalara (social celebrations) yöneldikleri görülür. Bununla birlikte destanlardaki en eski dönemlerden itibaren var olan ritüelleri canlandırma ve toplumsal değerleri güncelleştirerek aktarma işlevlerinin yakın zamanlara kadar devam ettiği görülmektedir.*[25]

Cañıl kukla tiyatrosunda da benzer şekilde didaktik, öğretici bir anlatımla eğlendirmeye yönelik bir metin görülmektedir. Metinde tıpkı destan metinlerinde olduğu gibi olaylar mekânsal ve zamansal açıdan hızla ve olağanüstü şekilde ilerlemektedir. Olay dizisi hem gerçekçi hem de masalsı bir şekilde seyirciye sunulmaktadır.

Cañıl Mırza Kukla Tiyatrosu Metninde Yer Alan Karakterler

Oyunda on karakter yer almaktadır. Metnin giriş sayfasında yazar karakterlerin özelliklerini belirtmiştir. Eksen karakter Cañıl Mırza için "Kırgız elinin baatır kızı" Kırgız halkının kahraman kızı şeklinde bir bilgiye yer vermiştir. Oyundaki diğer ana karakterler "kahraman" statüsündedir. Karakterlerden yalnızca Baycı ve Erdene olumsuz özelliklere

---

19 Calil Sadıkov, *Möltür Bulak*. (Frunze: Mektep, 1981), 54.
20 Çobanoğlu, *Epik Destan Geleneği*, 16.
21 Çobanoğlu, *Epik Destan Geleneği*, 19.
22 Avas Sırımbetov. *Kırgız Kuurçak Teatırı*. (Frunze: Adabiyat, 1989), 75
23 Sırımbetov. *Kırgız Kuurçak Teatırı*. 75
24 Kaçkınbay Artıkbayev. *XX: Kırgız Edebiyatı Tarihi*, çev. Mayramgül Dıykanbayeva (Ankara: Bengü, 2013), 355.
25 Çobanoğlu, *Epik Destan Geleneği*, 17.

sahiptir. Baycı, Kara Kıtay (Çin) Mancuaların Hanı'dır. Erdene ise onun komutanıdır. Oyunda karşıt karakterler olarak işlevselliğe sahiptirler. Oyun metninde yer alan her bir karakter destanda yer almaktadır. Ancak destanda yer alan her karaktere oyunda yer verilmemiştir;

Oyunda Yer Alan Karakterler

Cañıl Mırza	Kırgız Halkının kahraman kızı
Üçükö	Kahraman
Tülkü	Kahraman
Çabak	Üçükö ve Tülkü'nün yiğidi
Akmonçok	Tülkü'nün karısı
Tölök	Kahraman
Kançoro	Tölök
Akkoçkor	Tölök'ün yiğidi
Baycı	Kara- Kıtay Mancuanların hanı
Erdene	Baycı'nın Neonu[26]
Irçı Kız	Destan söyleyen komuzcu[27] kız

Cañıl Mırza Kukla Tiyatrosu Metninin Konusu

Mancuanların Hanı Baycı, Kırgız topraklarını ele geçirmek için yola çıkar. Bunu duyan Cañıl Mırza halkını kurtarmak için harekete geçer. Kendilerine saldıran düşmanlara hak ettikleri cezayı savaşarak verir. Baycı Han bunun üzerine Kırgızları bölerek parçalamak için birbirine düşürmeye karar verir. Baycı Han komutanı Erdene'yi Kırgızları birbirine düşürerek topraklarını fethetmek için Tülkü ve Üçükö baatıra gönderir. Erdene asılsız birçok haberi etrafa yayar. Tülkü ve Üçükö Erdene'nin söylediği yalan haberlere inanır. Cañıl'ı yenmek için iş birliği yaparlar. Erdene Kırgızistan'ın güneyindeki Tölök'e giderek "Cañıl akrabalarınızı öldürüyor" diye kötü ve yalan haberleri yayar. Hain Üçükö ve Tülkö'nün planı işe yaramaz. Arzuları gerçekleşmez. Cañıl her ikisini de öldürür. Baycı Han tüm bu olayların ardından Cañıl'ı yakalar, zindana hapseder. Halkını esir eder. Tölök olanları duyduğunda yaptığı hatayı anlar. Cañıl ve halkının kurtulmasını sağlamak için yiğitlerinden Akkoçkor'u gönderir. Oyun bu şekilde son bulur. Destan ile oyunun konusu buraya kadar aynıdır. Destanın sonraki bölümlerinde Cañıl evlenir. Bir oğlu olur. Feodal beylere karşı mücadelesi, çektiği zorluklar ve kahramanlıkları devam eder. Cañıl Mırza'nın dört varyantı[28] bulunmaktadır. Bunlar; 1954 Bayımbat Abdurahmanov'un, 1960, Abdırakmanov Bayımbet Togolok Moldo'nun, 1957 Abdıkalık Çorabayev'in ve 1983 Moldobasan Musulmankulav'undur.[29] Varyantların her birinde Cañıl'ın oğlu olduktan sonraki yaşamı bazı farklılıklarla anlatılmaktadır. Ancak varyantların sonları farklı olsa da destanın varyantlarının ana konusu ve kukla tiyatrosunun konusunu aynıdır.

Cañıl Mırza Kukla Tiyatrosu Metninde Yer Alan Sahneler

Türk dünyası epik destan geleneğinde kahramanlar ve kahramanlık hikayeleri ön plandadır. Hikayelerde tüm dikkat kahramanın üzerine toplanmaktadır. *Türk epik destan geleneğinde çoğu zaman büyük savaşlar ve kahramanlıklar anlatılır. Bunlara bağlı olarak destanlarda hak ve adalet arayışı, iyi ve doğrunun kazanması, zulüm edenlerin cezalandırılması gibi temalar işlenir.*[30] Kukla metninde tıpkı destanda olduğu gibi savaşlar ve kahramanlıklar anlatılmaktadır. Metnin 1. sahnesinde *yerde yatmakta olan sırtına ok saplanmış bir adam ve ölü bir at bulunmaktadır*[31] şeklinde bir açıklama yer almaktadır. Böylelikle oyunun başlangıç zamanının savaş dönemi olduğu anlaşılmaktadır. Oyunda özel bir zaman bilgisi yer almamaktadır. *Destanın bu mantığı her zaman doğal dünyanın mantığı ile ölçülemez ve onunla da hiçbir zaman birebir örtüşmez. Animizme ve hatta mucize ve büyüye olan eğilim veya olağanüstüyle olan ic iceliği onun temel kuralıdır.*[32] Kukla metninde de sahneler arasında geçişler olağanüstüdür. Zaman hızla

[26] Neon: Çin Kalmaklarının (en eski Moğol Ak Söök soyu) komutanlarına verilen ad. Bu bilgi Cañıl Mırza oyununun Toktogul Acibayev Atındagı Alay Muzıkalık-Drama Teatrı Kostüm tasarımcısı ressam Çınıbek Kozukeev'den alınmıştır.

[27] Komuz: Kırgız komuzu, ud tipinde telli bir çalgı olup, üç telli ve perdesizdir. Karl Reich, Türk Boylarının Destanları. çev. Metin Ekici (Ankara: TDK Yay, 2002),108. Kırgız kahramanlık destanı şiirsel anlatımı, herhangi bir aletin eşlik etmediği tek sesli (monodik) bir özellik gösterir lirik aşk destanları anlatıcısı olan akın, solo icralarda kullanılan bir müzik aleti olan komuz çalar Nesrin Feyzioğlu. (2006). Türk Dünyasında ve Anadolu'da Kopuz, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 31, (2006)*, 233-246.

[28] Varyant: eş metin; sözlü veya yazılı olma, bireye veya topluma ait olma, eş ve benzer metinler (varyant ve versiyonlar) halinde olma, geleneğe bağlı olma, ulusal ve uluslararası olmasıdır. Ekici, Metin, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yay. 2007), 72.

[29] Caynakova, "Cañıl Mırza Kence Epos, IX. Tom," 3.

[30] Çobanoğlu, *Epik Destan Geleneği*, 113.

[31] Sadıkov, *Möltür Bulak*,54.

[32] Çobanoğlu, *Epik Destan Geleneği*, 17.

akmaktadır. Mekânlar çok çabuk değişmektedir. Geçişler dağların doruklarından savaş meydanlarına oradan da Hanların obaları şeklindedir. Oyun kukla tiyatrosu için tasarlandığından kahramanlar dağlardan ırmak kenarına, obalardan han çadırlarına kolayca geçmektedir.

Oyunda Yer alan Sahneler ve Mekânlar

Oyun sekiz sahne olarak planlanmıştır. Oyunun başında şarkıcı kızın komuz eşliğinde söylediği şarkı ile dikkatleri Cañıl Mırza'nın üzerine çektiği bir giriş sahnesi bulunmaktadır. Bu sahnede, Kırgız millî kıyafetleri içinde Irçı Kız komuz çalarak şarkısını söylemektedir. Birinci sahnede, Savaş meydanı, yerlerde oklar, yaralılar ve sağa sola koşuşan Kara Çin askerleri görülmektedir. İkinci sahnede, Çin evlerinin renklerinden yapılmış çadır, içinde yaralı ve sinirli şekilde Baycı Han oturmaktadır. Üçüncü sahnede, Üçükö'nün Obası, Üçükö dolaşmaktadır. Dördüncü sahnede, Kapalı perde arkasında at kovalayan gençlerin ve atların sesleri yankılanmaktadır. Arkada dumanı tutan yüksek dağ görülmektedir. Çabak şarkı söylemektedir. Beşinci sahnede, Tölök'ün Obası ve obanın yanında iki nöbetçi bulunmaktadır. Altıncı sahnede, Oyuncular tarafından Komuz ile halk ezgisi çalınmaktadır. Yemyeşil vadi görüntüsü, kızlar bir tarafta, erkekler bir tarafta. Ortada Geleneksel Kırgız başlığı kürklü tebetey[33] giymiş erkek ve kız durmaktadır. Yedinci sahnede, Derin bir zindanın ortasında Cañıl Mırza elleri kelepçeli oturmaktadır. Kahraman Tölök dışarıdan zindana doğru gelir. Tölök'ün önünden Cañıl Mırza'nın köyünden gelmekten olan atlı görünmektedir. Yedinci sahnede, Yerde duran insan kalabalığı, yüksekte kurulan sütunun tepesine bakar. Tölök aralarında oturmaktadır. Su samuru kürkünden tebetey şapkası ve deri kemer takan genç haberci, atının üzerinde şarkı söylemektedir. Kapanış sahnesinde ise, Akkoçkor saygılarını sunar. Yaylar çekilir. Trompetler davullar çalınır. Perde kapanır.

Cañıl Mırza Kukla Tiyatrosunun Destan ile olan Benzerlikleri ve Farklılıkları

Tiyatro medeniyetin potasıdır. İnsana özgü iletişimin gerçekleştiği yerdir. Tüm aşamaları çalışmayı gerektirir. Toplumsal ruhun oluştuğu yer tiyatrodur.[34] Oyunun konusu ile destanın konusu aynıdır. Oyun destanın damıtılmış şekli gibidir. Destanın yazıldığı dönemki toplum yapısı benzer şekilde kukla metninde de görülmektedir. Destanın konusu hanlıklar döneminde geçmektedir. Kukla metninde de Kırgızların hanlıklar dönemindeki yaşam şekli yansıtılmaktadır. Kırgız ruhu sözlü kültür döneminde destanların içerisinde oluşturulurken günümüzde tiyatro aracılığıyla oluşturulmaktadır. Yazar kukla metni sayesinde destanın ilk ortaya çıktığı zamandan yüzyıllar sonra aynı toplumsal ruhu tiyatro sahnesinde oluşturmaktadır;

> *Destanlarda, milletin dış düşmanlarına karşı savaşı ve bu savaşlarda gösterdiği kahramanlıkları, devletin ic meseleleri, sosyal çatışmalar ve benzeri unsurlar bir bütünlük içinde anlatılır.*[35] *Destan kahramanın hal ve hareketleri, onun başka ülkeye sefere çıkması, kendi memleketini düşmandan kurtarması gibi olayların tamamı bir tek kişinin, bas kahramanın karakteri etrafında birleştirilir ve onun kişilik özelliklerini belirgin kılmak için sırasına göre anlatılır.*[36]

Kukla metninin sonu, Cañıl'ın kurtarılması için Kırgızların birlik olması ve Akkoçkor'un yiğitlerini göndermesi ile biter. Destanın varyantlarındaki sonlar ise kendi aralarında bazı farklılıklar göstermektedir;

> *Müsülmankulov'un varyantı diğer eş metinlere oranla farklı olarak destanın eski şekillerini daha çok korumuştur. İ. Abdırahmanov, Togolok Moldo'nun varyantından faydalanarak onu halktan duyduğu eş metin ile mukayese ederek kendi eş metnini ortaya koymuştur. Togolok Moldo'nun eş metni Cañıl'ın tutsaklıktan kaçmasıyla sona erer. İ. Abdırahmanov'un eş metninde ise, Cañıl'ın tutsaktan kurtuluşundan sonraki ömrü de beyan edilmektedir. A. Çorobayev'de, Kırgız kabilelerinin ilişkilerini geniş bir şekilde ele alınarak geniş bir bilgi vermektedir. Cañıl'ın tutsaklıktan kaçması Kalmakları öldürmesi ve Cañıl'ın evine dönmesi olayları daha güzel tasvir edilmiştir.*[37]

Yazar ise kukla oyunda varyantların arasında farklılıklara göre bir son tasarlamamıştır. Oyun, yazarın kendi uygun gördüğü şekilde Cañıl Mırza'yı seyreden Kırgızlara düşmanlara ve feodal beylere karşı birlik olmayı nasihat etmesiyle bitmektedir. Oyunun son sahnesindeki replikler şu şekildedir;

> ***Kırgızcası:***
> ***Tölök:*** *Ey baldarım, baldarım! Ukkanda Cañıl Mırzanın, Kolgo tüşüp kalganın, Kalkına Bacı barganın, Kaltırbay çaap alganın, Kabarçı kelin aytkanda, Birin da nazar salbadın,*
> *Bilsener men, bul şarttı aga, ataylap tüzdüm . . .*
> ***Akkoçkor:*** *Taksır, bul oygo kelbegen iş, siz?*
> ***Tölök:*** *Akkoçkor bilemin senin erdiğin Kolundu kurap cönöda, Cañılga cardam berginin! Bar! Ketirgen katabızdı cuup, Elibizdin saktap*

[33] Tebetey: kalpak. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*,100.
[34] Victor Hugo, William Shakespeare, çev. Melville Anderson (Chicago, A.C. McClurg Company, 1911), 126.
[35] Çobanoğlu, *Epik Destan Geleneği, 21*
[36] Çobanoğlu, *Epik Destan Geleneği*, 16.
[37] Doğan Kaya, *Kırgız Destanları*, 187.

eldigin, Ceniş menen kelginin! (Akkoçkor taazim kılıp surnay tartılıp dobulbas urulat).[38]
Türkçesi:
Tölök: *Ey evlatlarım, evlatlarım! Duyduğumda Cañıl Mırza'nın, Yakalanıp kaldığını, Halkına Baycı'nın*[39] *vardığını, Hepsini öldürdüğünü, Haberci gelin söylediğinde Birine dahi bakmadın. Bilseniz ben, bu durumu göz göre ona yarattım. . .*
Akkoçkor: *Kader, akla gelmeyen iş, siz?*
Tölök: *Akkoçkor bilirim senin yiğitliğini. Halkını birleştir de git, Cañıl'a yardım edesin var, Yaptığımız hataları yıka, halkımızı kurtarıp Zaferle gelin! Akkoçlar saygılarını sunar. Trompetler çalınır. Davullar vurulur.*

Kukla metninde yazar seyircilere doğrudan birlik ve beraberlik mesajı vermektedir. Kadın karakterlerin vatan için neler yapabileceği de vurgulamıştır. Yazar aynı zamanda Kırgızlara ait törenlere de düğün ve kız uzatuu /kız uğurlama törenlerine de yer vermiştir;

Calil Sadıkov genellikle halk destanlarına, efsanelere ve peri masallarına atıfta bulunur. Hazır içeriği kopyalamaz, halk eserinin özgünlüğünü korumaya çalışır, her şeyden önce onu çağının ve toplumunun güncel sorunuyla ilişkilendirmeye ve sosyal-felsefi düşünceyi ondan çıkarmaya çalışır.[40]

Yazar kukla oyununun metninde Kırgızlara ait bir diğer destan olan Kız Saykal'a da gönderme yapmaktadır. *Kız Saykal destanında; Kız Saykal. . . rüyasında Manas'la karşılaşır. Manas'ın 40 yiğidiyle tek tek güreşir ve onları yener. Nihayetinde Manas'la karşılaşır. Manas'ı yenecekken, onu yenmenin doğru olmayacağını düşünür. Tam bu sırada Manas atik davranıp Kız Saykal'ı yener.*[41] Kukla oyununda yer alan gönderme yaptığı replikler şu şekildedir;

Kırgızcası:
Tülkü: *Sen emi meni Cañıl menen korkutkun kelebi?*
Akmonçuk: *Baatır korkom senin uşunday, kesirlüü kebinden kezeginde, sen emes, Arstan Manas Aykol da Kız Saykal cetilgen.*[42]
Türkçesi:
Tülkü: *Sen şimdi beni Cañıl ile mi korkutmak istiyorsun?*
Akmonçuk: *Kahraman, alaycı konuşmanızdan korkuyorum. Zamanında sen değil Aslan Aykol Manas da Kız Saykal'la olgunlaştı.*

Yazar kukla metninde de destansı bir anlatımla kendine özgü bir tiyatro metni oluşturmuştur.

"Calil Sadikov destan içeriklerinden yararlanırken, onlardaki epizotların sadece gerekli olanlarını piyesinde kullanmıştır. Destanın tamamını almamış ve ona bağlı da kalmamıştır. Halkın ideolojilerini günümüz şartlarına göre yeniden irdelemiş, yeni bakış ve yeni anlayışla zenginleştirmiş, ortaya yeni tür bir eser çıkarmıştır.[43]

Repliklerdeki cümle yapısına bakıldığında destan metnindeki gibi devrik cümleler kullanıldığı görülmektedir. Repliklerin dil yapısı destan ile aynıdır. *Toplumun ayrışmamış sanatıyla bazı folklorik sanat yaratım biçimlerine yakından bakıldığında, bunlarda da hem şiirsel-müziksel, hem de oyunsal, koreografik öğelerin bir arada olduğu görülür.*[44] Kırgızlara ait eksen karakteri kadın olan Cañıl Mırza destanını seçerek seyircilere tıpkı destanda olduğu gibi örnek bir kadın karakteri ve tarihî kahramanlıklarını aktarmayı amaçlamıştır.

Cañıl Mırza Kukla Tiyatrosu Metninde Yer Alan Karakterlerin İşlevleri

Kukla metni destanın kendisinde olduğu gibi eksen karaktere odaklanmaktadır. Kukla metninin eksen karakteri Cañıl'dır;

Epik destan anlatım geleneğinin en büyük kuralı dikkati bas kahraman üzerine toplamadır. Destanda gerçek veya tarihsel olaylar da anlatılıyorsa dikkat kahramanın üzerinde toplanır. Öte yandan destan anlatım geleneğinin bir başka kuralı olan "destanda iki kahraman belirdiği zaman da dikkat bas kahramanın üzerindedir. İki kahraman da olsa sadece bir tanesi her zaman gerçek bas kahramandır. Destan da devamlı olarak onun hikayesiyle baslar ve bütün dış görünüşüyle o, en önemli karakter olan kahramanın hikayesiyle devam edip biter. Bu nedenle de epik destan adeta bas kahramanın hayat hikayesi veya biyografisi gibidir.[45]

Kukla metninin başında Irçı Kız komuz eşliğinde Cañıl Mırza hakkında şarkı söyler... Irçı Kız seyirciye Cañıl hakkında bilgi vermekte ancak oyunda anlatıcılık görevini üstlenmemektedir. Hayali bir karakter ya da oyunun başından sonuna kadar oyuna katılan bir karakter de değildir. Irçı Kız'ın öncelikli olarak görevi oyunun eksen karakteri hakkında bir destancı ve halk hikâye anlatıcısı edasıyla şarkı söyleyerek, komuz çalarak seyirciye bilgi aktarmaktadır. *Toplumun ayrışmamış sanatıyla bazı folklorik sanat yaratım biçimlerine yakından bakıldığında, bunlarda da hem*

[38] Sadıkov, *Möltür Bulak*, 111.
[39] Baycı: Kara Kıtay Mancuanların Hanı (Sadıkov, 1981:54)
[40] Sırımbetov, *Kırgız Kuurçak Teatırı*, 75.
[41] Kaya, *Kırgız Destanları*.187.
[42] Sadıkov, *Möltür Bulak*, 70.
[43] Artıkbayev, *XX: Kırgız Edebiyatı Tarihi*, 355.
[44] Kagan, *Estetik ve Sanat Dersleri*, 331.
[45] Çobanoğlu, *Epik Destan Geleneği*, 18-19.

şiirsel-müziksel, hem de oyunsal koreografik öğelerin bir arada olduğunu görülür.[46] Dolayısıyla Calil Sadıkov Irçı Kız detayıyla epik destanların anlatıcılık vasfına yakınlaşmakta aynı zamanda folklorik yaratımlardaki oyunsal, koreografik yapıyı da oluşturmaktadır. *Folklorda estetik değerde yapıtların payı, meslekî sanattakinden çok daha yüksektir.*[47] Calil Sadıkov'un da bu farkındalığıyla tiyatro metninin başında destan anlatıcılık tarzına yaklaşmak için Şarkıcı Kız detayını eklemiştir. Irçı Kız'ın Cañıl Mırza hakkındaki replikleri bizlere kahramanın pasif yapıda, vasıflarını kaybetmiş bir kadın olmanın ötesinde kahramanlıklarıyla ön plana çıkan bir yiğit olduğunu oyunun en başında hatırlatmaktadır. Irçı Kız'ın komuz çalarak söylediği şarkı şu şekildedir;

Kırgızcası	**Türkçesi**
Cañıl Mırza Bayanı,	*Cañıl Mırza Hikâyesi,*
Abalkıdan kalgan söz,	*Eskilerden kalma söz*
Cıl artınan cıl agıp,	*Yıllar üstüne yıllar geçip,*
Bir top kılım kuralıp,	*Uzun bir yüzyıl inşa edilip,*
Cañıl Mırza erdiği,	*Cañıl Mırza'nın cesareti,*
Bizge cetti ulanıp.	*Bize kadar geldi ulaşıp.*
Baykasanar avalı,	*Görseniz durumu.*
Comok emes bayagı,	*Bu masal değil çok eski,*
Cortuularda coo cürgön,	*Savaşlarda düşman süren.*
Bul baatır kızdın bayanı,	*Bu kahraman kızın hikâyesi*
Ak kalpaktuu el menen,	*Ak kalpaklı halk ile*
Ala- Toonun cerdegen,	*Ala Too'yu*[48]*yer edinen*
Cañıl ece, er eken,	*Cañıl Ece bir erkek,*
Catka namıs berbegen,	*Düşmana namus vermeyen,*
Caanın ogu camgırday,	*Savaşçının oku yağmur gibi*
Tögüp, tınım aldırbay	*Soluklanmadan yağıyor,*
Kas düşmandın cürögü	*Kötülük düşmanın kalbi.*
Kösep ötkön kaldırbay,	*Delip geçen elek gibi.*
Karmap kural, caragın	*Silah alıp gidelim.*
Eldin korgop talabın	*Halkın korunma talebi,*
Tuugan cerin, düşmanga,	*Doğduğun yerin düşmana.*
Bastırbaptır tamanın.	*Ayak bastırmayıp*
Birok eske salamın,	*Ama sana hatırlatayım.*
Tendigi cok zamanın,	*Zamanın sınırı yok.*
Kandaylıgın oşol door,	*O dönemler nasıldı*
Özün baykap karağın.[49]	*Kendin bak da anla*

Oyunda dikkat çeken en önemli bir nokta da Cañıl karakterinin cesareti, gücü, savaşçılığı, kendi kendine içlenmeleri, psikolojisi vd. tüm özelliklerinin net bir şekilde çiziliyor olmasıdır. Cañıl Mırza'nın kendi kendine konuştuğu replikler iç dünyasını ortaya koymaktadır. Oyunda Cañıl'ın cesur kahramanlığı, avcılığı, insan sevgisi, insanları düşmandan korumadaki liderliği, onuru, sabrı, bir kızın cesur kahramanlığı, ayrıca saf sevgisi, duyguları net bir şekilde verilmektedir.[50] Cañıl'ın duygularının yer aldığı repliklerden bir tanesi şu şekildedir;

Kırgızca:
Cañıl Mırza: *(Özünçö). Akılım ayran, Başım tuman, Men bul şumpaydın ünün Kaydan ukkanımdı bilbey turam? . . . Oy Düynö ay, Nege kız kılıp carattın eken? Nege?* [51]
Türkçesi:
Cañıl Mırza: *(Kendi kendine). Aklım şaşkın, başım duman, ben bu kurnazın sesini nereden duyduğumu bilmiyorum? ... Oy Dünya ay, neden kız kılıp yarattın? Neden?*

[46] Moissej Kagan, *Estetik ve Sanat Dersleri*. çev. Aziz Çalışlar, (Ankara: İmge Yayınları, 1993). 331.
[47] Kagan, *Estetik ve Sanat Dersleri*, 242.
[48] Ala Too: Ala Dağ. Kırgızistan'da yer alan sıra dağların genel adı. Kırgız Ala Dağları.
[49] Sadıkov, *Möltür Bulak*, 55-55.
[50] Sırımbetov. *Kırgız Kuurçak Teatırı, 77.*
[51] Sadıkov, *Möltür Bulak*, 95.

Cañıl Mırza Kuklasının Tasarımında Açığa Çıkan Maddi Kültür Unsurları

Cañıl Mırza Kukla tiyatrosunun ilk gösterimine ait bir numaralı fotoğrafta yer alan kuklalara baktığımız zaman üç kuklanın arkasında Kırgızların hala aktif bir şekilde kullandıkları geleneksel çadır evleri olan Bozüy yer almaktadır. Bozüy keçeden yapılmış, Boz Kırgızca beyaz Üy ise ev anlamındadır. Görselde yer alan kuklalarda geleneksel Kırgız kadın başlıkları ükü tebetey, görülmektedir. Kızların saçları örgülü ve saçlarının uçlarında da geleneksel takılar yer almaktadır. Başlıkların şeklinden ve uçlarındaki tüylerden kuklaların cinsiyeti ve sosyal statüleri de anlaşılmaktadır.

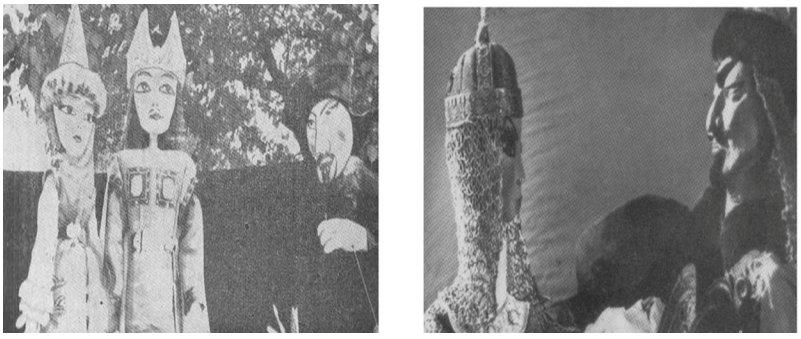

Şekil 1: Cañıl Mırza Kuklası 1979 [52]

Cañıl'ın başında şökülö[53] yer almaktadır. Fotoğraftaki ikinci görselde ise zırhlı başlık giymiş Cañıl ve Tülkü batır yer almaktadır. İkinci fotoğrafta kukla gösterisinin açık alanda yapıldığı görülmektedir. Bir numaralı fotoğraftaki kukla gösterisi ise Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te yer alan Musa Cangaziev Atındagı Kırgız Mamlekettik Kuurçak Teatırı / Musa Cangaziyev Adındaki Devlet Kukla Tiyatrosu'nda gerçekleşmiştir. Oyunun yönetmeni K. A. Saskeev, Sanat tasarımcısı, A. Toropov, müzikler ve beste S. Osmonov tarafından yapılmıştır.[54] Cañıl kuklası 1982 yılında Cezayir'de düzenlenen festivale de katılmıştır;

> *Kültürün ruhunu yüksek düzeyde kavramak, insanlık dünyasında kendisi olarak var olabilmeyi, insanlığa bir miras sunabilmeyi mümkün kılar. Kültür eserlerinde barınan ruhu, insanlığa düşünsel bir miras olarak, ancak o kültür çevresinin sevdalısı olan entelektüeller sunabilir. Bu ise, kültürün dilini evrensel bir dile taşımakla mümkün olur. Sözü edilen dil ise felsefenin dilidir. Bundan dolayı kültürün felsefesini yapmak, kültürü felsefi düzeyde kavramak gerekir.*[55]

Cañıl Mırza kukla tiyatrosunda açığa çıkan her bir unsur Kırgız kültürünün izlerini ortaya koymaktadır. Oyunda maddi kültür unsurları ilk olarak karşımıza kuklalarda kullanılan Kırgızlara ait geleneksel kıyafetler, takılar ve başlıklarda açığa çıkmaktadır. Bu geleneksel kıyafetler gündelik hayatta hâlâ Kırgızistan'da kullanılmaktadır.

Şekil 2: Cañıl Mırza, Semetey, Üçükö ve Tülkü'nün kuklası 1979. [56]

[52] Sırımbetov, *Kırgız Kuurçak Teatırı*, 40.
[53] Şökülö: Kadınlara mahsus, başa giyilecek şey. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, 692.
[54] Sırımbetov, *Kırgız Kuurçak Teatırı*, 77.
[55] Milay Köktürk, *Toplum ve Kültür* (Ankara: Ötüken Yayınları, 2017), 41.
[56] Sırımbetov, *Kırgız Kuurçak Teatırı*, 40.
[57] Sırımbetov, *Kırgız Kuurçak Teatırı*, 41.

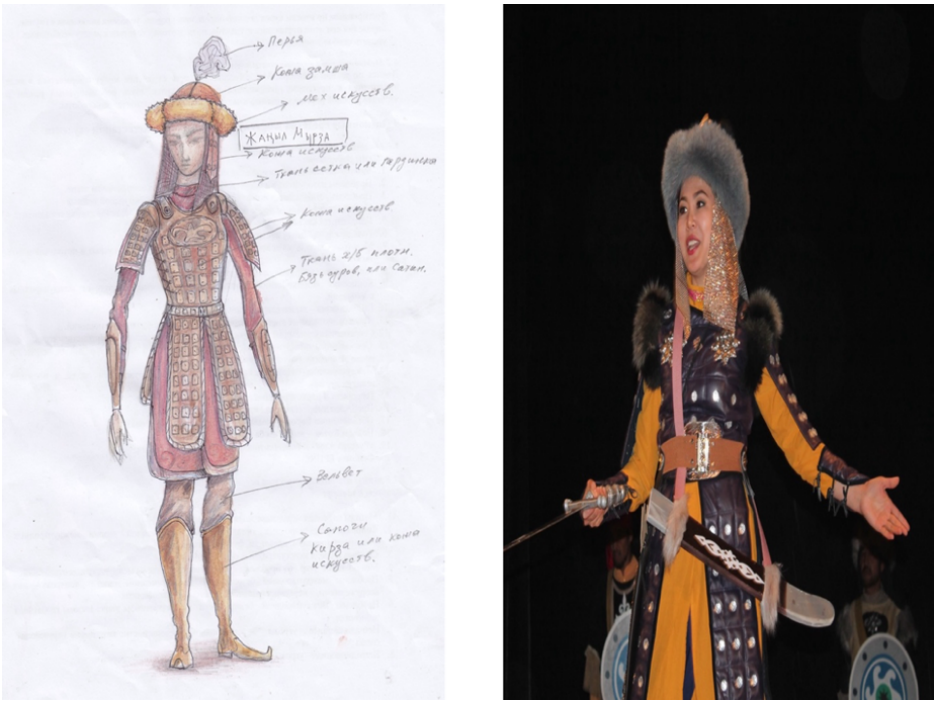
Şekil 3: Sanatçı A. Toropov tarafından 1979 yılında yapılan Cañıl Mırza oyununda kullanılan kuklalar. [57]

Cañıl Mırza Tiyatrosu'nun Dekor ve Kostüm Tasarımında Açığa Çıkan Unsurlar

Cañıl Mırza kukla metni Toktogul Acibayev Müzikal- Drama Tiyatrosu tarafından 2017 yılında tiyatro formunda sahnelenmiştir. Kuklaların yer almadığı oyunun dekor ve kostüm tasarımı Alay Tiyatrosu'nun baş ressamı, heykeltıraş Çınıbek Kozukeev (Chynybek Kozukeev) tarafından hanlıklar döneminin tüm özelliklerini gösterecek şekilde yapılmıştır. Dört numaralı fotoğrafta kalkanın üzerinde Kırgızlara ait oymo adı verilen motifler görülmektedir. Alay Tiyatrosu'nun perdesinde de yine aynı motif yer almaktadır.

Şekil 4: Sahne önünde yer alan kılıç, kalkan, mızraklar ve savaşçı başlıkları görülmektedir. Dekor Tasarımı: Çınıbek Kozukeev

Şekil 5: Cañıl Mırza kostüm tasarımı. Kostüm Tasarımı: Çınıbek Kozukeev

Cañıl rolünü oynayan oyuncunun başında tebetey ve eleçek[58] bulunmaktadır. Komuz çalan gencin başında ak kalpak bulunmaktadır. Kalpak Kırgız erkeklerinin milli başlığıdır. *Kırgızistan'da her yıl 5 Mart "Ak Kalpak Milli Günü" olarak kutlanmaktadır*.[59] Kırgızlar Ak Kalpağı düğünlerde, törenlerde, cenazelerde, gündelik hayatlarından sürekli takmaktadırlar.

Şekil 6: Cañıl Mırza tiyatrosu. Komuz çalan genç. Sahne Tasarımı: Çınıbek Kozukeev.

[58] Eleçek: Evli kadının sarığı. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*,326.
[59] Ezgi Oya Gümüş. Kültürel Aktarımın Bir Şekli Olarak Kırgızistan'da Duvar Resimleri ve Grafitiler. *Folklor Akademi Dergisi*.6, 3, (2023): 1096- 1117.

Şekil 7: Üçükö ve Tölgö rollerinin çizimleri ve sahne uygulaması görülmektedir. Kostüm Tasarımı: Çınıbek Kozukeev.

Sonuç

Araştırmamız kapsamında yaptığımız incelemelerde Cañıl Mırza destanından yola çıkılarak yazılmış olan kukla metninin epik destan anlatım özelliklerini taşıdığını gördük. Epik destan özellikleri metinde ağırlıklı olarak kahramanların hikayelerinde, mekânsal ve zamansal geçişlerdeki olağanüstülüklerde açığa çıkmaktadır. Kahramanlar kimi zaman savaş meydanında savaşırken kimi zaman da sefere giderken görülmektedir. Oyunda zaman ve sahne geçişleri de yine destandaki gibi hızlı ve keskin şekilde olmaktadır. Eksen karakter bir sahnede çadır içindeyken sonraki sahnede ovada açık bir alandadır. Metinde destanda olduğu gibi şiirler ve şarkılarla süslenmiş bir anlatım tarzı görülmektedir. Oyunun zamanı da birkaç gün ya da birkaç ay gibi kısa bir zaman dilimi değil tıpkı destanda olduğu gibi on yıllar gibi uzun zaman dilimleridir. Oyunun ana konusu destan ile örtüşmektedir. Ancak destanın varyantlarında kahramanın sonraki yaşamı hakkında bilgiler destanda yer alırken oyunda yer almamaktadır. Eser tüm karakter, zaman, mekân ve olay kurgusu açısından olağanüstülükleri ile epik destan anlatı geleneği ile örtüşmektedir. Eserde hikâye anlatım özellikleri ile ve canlandırma eş zamanlı olarak ilerlemektedir. Yazar destanda geçen sözleri, anlatım şeklini, cümleleri birebir kopyalamamıştır. Epik destan temelli anlatı ve canlandırmaları kendine has bir şekilde yaratmıştır. Kuklaların ve oyunun sahne tasarımına baktığımız zaman Kırgız kültürünün izleri kullanılan kıyafetlerden, repliklerde geçen deyimlerden, şiirlerden vd. unsurlardan net bir şekilde görülmektedir. Bu unsurlar kukla metnini modern tiyatro dünyasına taşırken aynı zamanda da ulusallaştırmaktadır. Benzer şekilde sahne tasarımında Kırgızların geleneksel evi Bozüy'ün kurdeleler ile simgesel şekilde gösterilmesi oyunu ulusallıktan modern tiyatro boyutuna taşınmaktadır. Metin içerisinde yer alan destan anlatım özellikleri eserin tiyatro olduğu kadar epik hikâye anlatım ürünü olduğunu da işaret etmektedir. Sonuç olarak; Kırgızların epik destanlardan yola çıkarak yarattıkları eserleri tanımlayacak olursak bu tam

anlamıyla destan formuna yaklaşan ama tiyatro özelliklerini de koruyan, kendine has özellikleri olan, "Kırgız Epik Destan Tiyatrosu" dur. Cañıl Mırza kukla tiyatrosu da bunun bir örneğidir.

Etik Kurul Onayı: Çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- E.O.G., Ö.Ç.; Veri Toplama- E.O.G., Ö.Ç.; Veri Analizi/Yorumlama- E.O.G., Ö.Ç.; Yazı Taslağı- E.O.G., Ö.Ç.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- E.O.G., Ö.Ç.; Son Onay ve Sorumluluk- E.O.G., Ö.Ç.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma YÖK 100/ 2000 "Somut Olmayan Kültürel Miras" Öncelikli Alan Doktora Bursu kapsamında hazırlanmıştır.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for the study.

Peer Review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- E.O.G., Ö.Ç.; Data Acquisition- E.O.G., Ö.Ç.; Data Analysis/Interpretation- E.O.G., Ö.Ç.; Drafting Manuscript- E.O.G., Ö.Ç.; Critical Revision of Manuscript- E.O.G., Ö.Ç.; Final Approval and Accountability- E.O.G., Ö.Ç.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: This study was prepared within the scope of YÖK 100/ 2000 "Intangible Cultural Heritage" Priority Area Doctoral Scholarship.

ORCID:

Ezgi Oya Gümüş 0000-0001-6889-0458
Özkul Çobanoğlu 0000-0002-1409-4197

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Abdıgulov, Tolkunbek. *T. Abdumomunov Atındagı Kırgız Uluttuk Teatırı (1926-2006)*. Bişkek: Uçkun, 2007.

Andaşova, Aynura. "*Cañıl Mırza Eposunun Professional Adabıyatta Körköm İştelişi*." Doktora Tezi, Cusup Balasagın Universitesi, 2011.

Andaşova, Aynura. "Janyl Mırza Soyuceti Dramaturgiyada.", *Nauka i Nobie Tehnologii 1*, (2011): 286-289.

Artıkbayev, Kaçkınbay. *XX Kırgız Edebiyatı Tarihi*. Çeviren. Mayramgül Dıykanbayeva. Ankara: Bengü, 2013.

Başgöz, İlhan. "Dede Korkut Destanı'nda Epitetler." *Milli Folklor 37, (1998): 23-35*.

Baygaziev, Sovetbek. *XX. Kılımdagı Kırgız Dramaturgiyasının Tarıhı Kitep-I*. Bişkek: Uluttuk İlimder Akademiyası, 2002.

Berard, Victor. *Le Drame Epique*. Paris: Rue Des Saints-Peres, 1930.

Botkin, Albert. "Applied Folklore: Creating Understanding Through Folklore." *Southern Folklore Quarterly* 17, (1953): 199-206.

Burudniy, Dimitri. *Teatralnoe İskustva Kirgizii*. Moskva: Izdatelstvo Znanıye, 1953.

Caynakova, Aynek. *Cañıl Mırza Kence Epos*, IX. Tom. Editör. Abdıldacan Akmataliev. Bişkek: Arbasiya Press, 2015.

Cunuşov, Abdırasul. *Sahna Çeberleri*. Frunze: Kırgızstan, 1988.

Çobanoğlu, Özkul. *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ, 2007.

Ekici, Metin, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay, 2007.

Ermatov, Egemberdi. *Egemberdi Ermatov Esseler cana Dramalar*. Bişkek: Biyiktik, 2011.

Feyzioğlu, Nesrin. (2006). Türk Dünyasında ve Anadolu'da Kopuz, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 31, 233-246.

Gümüş, E. Oya. (2003). "Kültürel Aktarımın Bir Şekli Olarak Kırgızistan'da Duvar Resimleri ve Grafitiler." *Folklor Akademi Dergisi*, 6, 3, 1096- 1117.

Hugo, Victor. *William Shakespeare*. Çeviren Melville Anderson. Chicago, A.C. McClurg and Company, 1911.

Kagan, Moissej. *Estetik ve Sanat Dersleri*. Çeviren Aziz Çalışlar. Ankara: İmge Yayınları, 1993.

Kaya, Doğan. *Kırgız Destanları*. Ankara: Salkım Söğüt Yayınları, 2015.

Köktürk, Milay. *Toplum ve Kültür*. Ankara: Ötüken Yayınları, 2017.

Kulmambetov, Canış. *Kırgız Teatrı*. Bişkek: Turar, 2017.

Kulmambetov, Canış. *Kırgızdın Epikalık Teatırı*. Literatura.kg, 2018. http://literatura.kg/uploads/kyrgyzdyn_epikalyk_teatry.pdf.

Lvov, Nikolay. *Kırgızskii Teatr*. Moskva: İskustva, 1953.

Malikov, Kubanıçbek. *Kubanıçbek Malikov IX Tom*. Bişkek: İmak Ofseti, 2015.

Markov, P. Aleksandroviç. *Teatral'naya Entsiklopediya Tom 3*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, 1964.

Morton, Margaret. *Kyrgyz Epic Theatre in New York*, Editör Virlana Tkacz. NewYork: Kyrgyz National Museum of Fine Arts, 2008.

Musaev, Samar. *Manas Sagınbay Orozobakovdun Varyantı Boyunça*, Ankara: TDBB Yayınları, 2017.

Pignarre, Robert. *Tiyatro Tarihi*, Çeviren. Pınar Kür. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991

Reich, Karl. (2002). Türk Boylarının Destanları. Çeviren. Metin Ekici. Ankara: TDK Yay.

Sadıkov, Calil. *Möltür Bulak*. Frunze: Mektep, 1981.

Sırımbetov, Avas. *Kırgız Kuurçak Teatırı*. Frunze: Adabiyat, 1989.

Sokolinsky, Evgeni.Kirilloviç. "Smert' Tarelkına I Russkaya Narodnaya Komedıya, Russkaya Demonologıya A. V. Sukhovo-Kobylına", Ruskiy Folklor, 18, (1978): 42-60.

Şarafidinova, Maratbek. *Narınskiy Oblastnoy Muzikalno Dramateçiskiy Tiatr İmeni M. Rıskulov*, Narın: Ministerstvo Kulturı Kirgizkoy CCP, 1987.

Tacıbayeva, Altınay. *Borbodruk Aziyanın Epikalık Teatrı*. Bişkek: Biyiktik, 2009.

Temur, Nezir. *Folklor ve İdeoloji*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2011.

Yudahin, Konstantin. *Kırgız Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 2011.

Atıf Biçimi / How cite this article

Gümüş, Ezgi Oya, Çobanoğlu, Özkul. Reflection on Kyrgyz Epic Saga Tradition in Puppet Theatre: A Study of "The Epic of Janyl Mırza" *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi* 38 (2024): 27-40. https://doi.org/10.26650/jtcd.1432027